

Lorestan University

Zoroastrian Funeral Rites in Iran at the Time of the Muslim Arab Conquest

(With an Emphasis on the Regions of Khorasan and Transoxiana)

Masoud Bahramian

Assistant Professor of Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Birjand University, Birjand, Iran.
Email: mbahramian@birjand.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 26 August 2025
Received in revised form 26 November 2025
Accepted 05 December 2025
Available online 22 December 2025

Keywords:

Khorasan,
Zoroastrians,
Muslim Arabs,
Burial

ABSTRACT

Objective: This study aims to examine burial rites in ancient Iran before and after the emergence of Zoroaster and to analyze the impact of the arrival of Muslim Arabs on indigenous burial practices, particularly in the region of Khorasan. The main research question concerns the principles underlying burial practices in ancient Iran and the extent to which the Arab conquest influenced these rites. Furthermore, the study seeks to elucidate the relationship between religious beliefs and burial customs within the broader context of historical transformations.

Method: This research is conducted using a descriptive analytical approach and relies on library-based data collection. Data have been extracted and analyzed from historical sources and previous studies. By comparing various historical accounts, the study attempts to provide a comprehensive picture of the evolution of burial practices.

Results: The findings indicate that among pre-Aryan peoples, practices such as cremation, exposure of corpses in dakhmas (towers of silence), and casting bodies into water were prevalent. With the advent of Zoroastrianism, the practice of dakhma exposure became established as a distinctive and dominant burial rite. Historical evidence further suggests that the arrival of Muslim Arabs in Iran, especially in Khorasan, led to prolonged conflicts between adherents of indigenous traditions and Muslims over burial practices, reflecting a deeper cultural and religious clash between two distinct traditions.

Conclusion: The results demonstrate that burial rites in Iran are a reflection of the religious and cultural beliefs of different communities, and that the advent of Muslim Arabs brought about significant changes and tensions in this domain. These developments illustrate the mutual influence of cultures and religions in shaping and transforming burial practices in Khorasan and Transoxiana. Overall, burial customs may be regarded as one of the key arenas of cultural interaction and confrontation in the history of Iran.

Cite this article: Bahramian, M. (2026). Zoroastrian Funeral Rites in Iran at the Time of the Muslim Arab Conquest (With an Emphasis on the Regions of Khorasan and Transoxiana). *New Research in Islamic Humanities Studies*, 4 (8), 1-18. <https://doi.org/10.22034/api.2025.2051429.1148>

© Author retain the copyright and full publishing rights.

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2025.2051429.1148>

Introduction

This introduction refers to the ancient background of burial rites, mourning practices, and lamentation for the dead among the peoples of the Eastern world, considering them an important component of the social and cultural life of these societies. Examining such rituals offers valuable insights into the social structure, religious beliefs, and economic conditions of the families of the deceased. In ancient Iran, burial practices varied across different regions and were shaped by local cultures and religious traditions. In the region of Khorasa despite its historical significance research on burial customs faces challenges due to the limited number of discovered dakhmas compared with western parts of Iran. Furthermore, the arrival of the Arabs in Khorasan during the first Islamic century and the subsequent spread of Islam influenced funerary and mourning rituals, just as it affected other social and cultural dimensions. The interactions between Muslims and the local Zoroastrian population ranged from conflict to accommodation. The introduction also reviews prior research, presenting several related studies, including investigations into Zoroastrian mourning rituals, the architecture and function of Zoroastrian dakhmas, burial traditions in southeastern Iran, comparative studies of funerary customs in Abrahamic religions, and analyses of burial practices in ancient Iran based on the Avesta. It further mentions a study comparing perspectives on death in Islam and Zoroastrianism. Finally, it emphasizes that the distinctive contribution of the present article lies in its focus on the mutual influences between the Arab arrival in Khorasan and the local burial practices of the region's inhabitants.

Method

This research is conducted using a descriptive analytical approach and relies on library-based data collection. Data have been extracted and analyzed from historical sources and previous studies. By comparing various historical accounts, the study attempts to provide a comprehensive picture of the evolution of burial practices.

Results

The findings indicate that among pre-Aryan peoples, practices such as cremation, exposure of corpses in dakhmas (towers of silence), and casting bodies into water were prevalent. With the advent of Zoroastrianism, the practice of dakhma exposure became established as a distinctive and dominant burial rite. Historical evidence further suggests that the arrival of Muslim Arabs in Iran, especially in Khorasan, led to prolonged conflicts between adherents of indigenous traditions and Muslims over burial practices, reflecting a deeper cultural and religious clash between two distinct traditions.

Conclusion

In ancient Iran, funerary practices were closely related to environmental and climatic conditions. In some regions, due to the presence of forests and woodlands, cremation was practiced; in other areas, bodies were buried in iron coffins or ceramic jars. In certain regions,

particularly along riverbanks and coastal areas, the dead were cast into water, while in other places corpses were placed in dakhmas (exposure structures) to be consumed by carrion birds. After the widespread adoption of Zoroastrianism, however, such practices as cremation, drowning, and burial were regarded as grave sins because natural elements such as water, earth, and fire were considered sacred. According to the beliefs of followers of the Mazdean religion, the dead were placed in dakhmas or on the so-called Towers of Silence so that their bodies would be exposed to animals and birds. In this religious tradition, excessive mourning and lamentation after death were viewed as undesirable and discouraged. Instead, elaborate post-funeral ceremonies were held in order to ease the grief of the deceased's family and to prevent prolonged weeping and lamentation.

The arrival of Muslim Arabs and the introduction of Islamic burial practices initially led to conflicts and tensions between Muslims and Zoroastrians for a considerable period. It may be suggested that the custom of wearing black garments in mourning was transmitted from the people of Khorasan to the Arabs. Considering the deep historical roots of lamentation and mourning traditions, and despite the restrictions imposed by Zoroastrian teachings against excessive weeping, the persistence of such practices in the post-Islamic period cannot be attributed solely to Muslim Arabs; rather, it reflects long-standing traditions within the historical culture of Khorasan. Among the influences of Zoroastrian mourning customs on Muslim Arab practices and subsequently on the local population of Khorasan were the observance of a three-day mourning period and the offering of food in memory of the deceased. Nevertheless, due to the strong institutional and religious framework of Islam, the influence of Islamic practices on Zoroastrian communities proved to be more substantial.

Author Contributions

The author contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

Thanks and appreciation have not been expressed.

Ethical Considerations

The author strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The author declare no conflict of interest.

آیین خاکسپاری زرتشتیان ایران هنگام ورود اعراب مسلمان (با تأکید بر منطقه خراسان و ماوراءالنهر)

مسعود بهرامیان

استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران. رایانامه: mbahramian@birjand.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی،	هدف: این پژوهش با هدف بررسی آیین‌های خاکسپاری در ایران باستان پیش و پس از ظهور زرتشت و تحلیل تأثیر ورود اعراب مسلمان بر شیوه‌های تدفین بومیان، به‌ویژه در منطقه خراسان، انجام شده است. پرسش اصلی تحقیق آن است که اصول حاکم بر شیوه‌های خاکسپاری در ایران باستان چه بوده و ورود اعراب چه تأثیری بر این آیین‌ها داشته است. همچنین این مطالعه می‌کوشد پیوند میان باورهای دینی و شیوه‌های تدفین را در بستر تحولات تاریخی تبیین کند.
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۰۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۴ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱	روش پژوهش: این مطالعه با رویکردی توصیفی-تحلیلی و بر پایه روش گردآوری داده‌ها به‌صورت کتابخانه‌ای انجام شده است. داده‌ها از منابع تاریخی و مطالعات پیشین استخراج و تحلیل شده‌اند. تلاش شده است با مقایسه گزارش‌های تاریخی، تصویری جامع از تحولات آیین‌های تدفین ارائه شود.
کلیدواژه‌ها: خراسان، زرتشتیان، اعراب مسلمان، خاکسپاری	یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در میان اقوام پیشاآریایی، شیوه‌هایی همچون سوزاندن اجساد، قرار دادن در دخمه و افکندن در آب رایج بوده است. با ظهور دین زرتشتی، آیین دخمه‌گذاری به‌عنوان شیوه‌ای شاخص تثبیت شد. همچنین شواهد تاریخی حاکی از آن است که با ورود اعراب مسلمان به ایران، به‌ویژه در خراسان، میان پیروان آیین‌های بومی و مسلمانان بر سر شیوه‌های تدفین کشمکش‌های طولانی شکل گرفت که نشان‌دهنده تعارض فرهنگی و دینی دو سنت متفاوت بود.
	نتیجه‌گیری: نتایج تحقیق نشان می‌دهد که آیین‌های خاکسپاری در ایران بازتابی از باورهای دینی و فرهنگی جوامع مختلف بوده و ورود اعراب مسلمان موجب تغییرات و تعارضاتی در این حوزه شد. این تحولات بیانگر تأثیر متقابل فرهنگ‌ها و ادیان در شکل‌گیری و دگرگونی آیین‌های تدفین در منطقه خراسان و ماوراءالنهر است. در مجموع، آیین‌های تدفین را می‌توان یکی از عرصه‌های مهم تعامل و تقابل فرهنگی در تاریخ ایران دانست.

استناد: بهرامیان، مسعود. (۱۴۰۴). آیین خاکسپاری زرتشتیان ایران هنگام ورود اعراب مسلمان (با تأکید بر منطقه خراسان و ماوراءالنهر). *پژوهش‌های نوین در*

مطالعات علوم انسانی اسلامی، (۸)، ۴-۱۸. <https://doi.org/10.22034/api.2025.2051429.1148>

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2025.2051429.1148>

© نویسنده.

ناشر: دانشگاه لرستان.

مقدمه

خاکسپاری مردگان، شیون و مویه کردن بر مرده سابقه ای طولانی نزد اقوام مشرق زمین دارد و یکی از ابعاد حیات اجتماعی- فرهنگی هر جامعه ای است. شناخت این مراسم‌ها بر معرفت ما بر ابعاد حیات اجتماعی آن قوم تاثیر گذار است. این مساله ارتباط تنگاتنگی با آئین زرتشتی، تاریخ اقوام قدیم ایران و به ویژه خراسان و دارا یا نادر بودن متوفی و خانواده او داشت. در تاریخ ایران باستان مراسم دفن میت و خاکسپاری از منطقه ای به منطقه دیگر و متناسب با فرهنگ محلی و باورهای آنان متفاوت بود. آئین‌های خراسان، هر کدام به گونه‌ای به خاکسپاری، شیون و مویه پس از مرگ می‌پرداختند. علی رغم کش گوردخمه هایی از مناطق غربی ایران در خراسان دخمه های کمتری کشف شده است و همین مساله محققین را در چگونگی دفن مردگان در این منطقه با مشکلات عدیده ای مواجه کرده است. ورود اعراب به خراسان در قرن نخست هجری و رسمیت دین اسلام در دوره های بعد، آئین خاکسپاری را مانند مسائل دیگر اجتماعی- فرهنگی تحت الشعاع خود قرار داد و در این حین در تعامل این دو قوم در حوزه عزاداری تاثیرات زیادی از یکدیگر گرفتند. نوع تعامل این دو قوم از ستیز تا سازش در نوسان بود. در خصوص پیشینه تحقیق باید گفت مقالاتی با موضوع سوگواری در ایران باستان به چاپ رسیده است که می توان به مقاله «بررسی مراسم و آداب سوگواری زرتشتیان در ایران باستان» نوشته تهمینه رئیس السادات و مسعود دادبخش؛ نشریه معرفت ادیان؛ سال دهم ۱۳۹۸ اشاره کرد. هم چنان که از عنوان مقاله بر می آید نویسندگان به بررسی ابعاد مختلف مراسم سوگواری مانند تطهیر، شیون و زاری و استفاده از خوراک و پوشاک در دین زرتشتی پرداخته اند. مقاله «پژوهشی در آیین دخمه گذاری زرتشتیان با تکیه بر مطالعه ساختار معماری دخمه های زرتشتی»، از رسول احمدی و رضا مهر آفرین که در نشریه مطالعات باستان شناسی؛ شماره ۱۲ سال ۱۳۹۹ به چاپ رسیده است. موضوع اصلی این مقاله در خصوص دخمه های زرتشتیان است که نویسندگان در قسمت دخمه از آن استفاده نموده اند. مقاله دیگر با عنوان «مروری بر سنت ها و آیین های تدفین مردگان منطقه جنوب شرق ایران با نگاهی بر تمدن های هم جوار هزاره چهارم و سوم قبل از میلاد» از حسین سرحدی دادیان؛ که در نشریه مطالعات باستان شناسی سال ۹، شماره ۱ سال ۱۳۹۶ به چاپ رسیده است. فرضیه اصلی مقاله دفن مردگان در جنوب شرق ایران با محوریت شهر سوخته خارج از شهر است. مقاله «بررسی تطبیقی آداب تدفین و بنای بر قبور مردگان در ادیان ابراهیمی» به قلم الهه شاه پسند، ولی عبدی و فاطمه حسین زاده جعفری است که در نشریه پژوهشنامه ادیان شماره ۳۲ سال ۱۴۰۱ به چاپ رسیده است. مساله اصلی مقاله شاه پسند و دیگران لغو نهی زیارت قبور در اسلام و حتی مقبره گذاشتن بر روی قبور است. مقاله «مرگ و مراسم تدفین در ایران باستان» اثر علی نیکویی در ۱۳۹۳ در نشریه گزارش به چاپ رسیده است. موضوع اصلی این مقاله نحوه خاکسپاری مردگان زبق کتاب اوستا است. وجه تمایز مقاله حاضر با آثار چاپ شده قبل در نحوه تأثیر و تأثرات ورود اعراب به خراسان با بومیان آن منطقه می باشد. مقاله «مقایسه تطبیقی آیین مرگ در بین مسلمانان و زرتشتیان و بررسی میزان تاثیر پذیری آن ها از یکدیگر» نوشته عباس مسیخی و زهرا حق پرست، انتشار در نشریه پژوهش های ادیانی، شماره ۴، سال ۱۳۹۳ اثر دیگری نزدیک به موضوع است. سوال اصلی این مقاله بررسی تطبیقی نگاه به مرگ در دو آیین زرتشت و اسلام است.

مویه و سوگ در ایران باستان

مویه در اوستا «امیوا» آمده است، در فارسی میانه یا پهلوی «مویک» و در فارسی جدید به شکل مویه آمده است. شیون در اوستا چه بسا از واژه «خشی یا خشیو» آمده باشد، و برای گریه در اوستا واژه «سرسک» و یا در پهلوی «سرسک» است (پوردادو، ۱۳۸۰: ۱۹۸/۲؛ دوستخواه، ۱۳۷۴: ۱/۲: ۶۶۱). ایزد سوگ در ایران باستان علی رغم بار معنایی امروز آن که بر غم و اندوه دلالت می کند، بر شادی، سودبخشی و خوشی دلالت داشت (بهار، ۱۳۶۲: ۸۰؛ پوردادو، ۱۳۴۷: ۵۹)

در آئین زرتشتی شیون و عزاداری پس از مرگ برای مردگان، بسیار نکوهش و از اعمال اهریمن معرفی شده است. آن‌ها معتقدند انسان در آغاز آفرینش بین انتخاب دو گوهر خوب و بد مختار است. هنگامی که انسان «سپنتامینو» را به عنوان گوهر نیک انتخاب کند رستگار می‌شود، و انسانی که «انگره مینو» را برگزیند روزگاری زشت در انتظار اوست. پس از مرگ اولی به آسمان پر خواهد کشید و دومی به این فروغ جاویدان راه ندارد. بنابراین با توجه به این که وظیفه یک زرتشتی مبارزه با زشتی و پلیدی است، چگونه خرد راستین اجازه می‌دهد که برای اولی که به بهشت برین رفته گریه و زاری کنیم، و برای دومی که در راه سپنتایی نکوشیده نیز مویه سر دهیم (رضی، ۱۳۷۱: ۵۲-۵۷). پس در تمامی بخش اصلی اوستا و همچنین مجموعه‌های دیگر آئین زرتشتی، شیون و مویه از اعمال اهریمن شناسانده شده و سرنوشت کسانی که در این جهان گریه و زاری کرده‌اند، در آن جهان به تباهی کشیده شده است (پورداد، ۱۳۸۰: ۳۱؛ ژینیو، ۱۳۸۲: ۶۲).

در مورد مردم هرات که ظاهراً بر اساس آئین خاصی، پس از مردگان بسیار گریه و زاری می‌کردند و تا جایی که به سبب بیم از گزند ارواح، خانهای را که کسی در آن می‌مرد رها کرده به جای دیگری می‌رفتند، تا از آزار روح مردگان رهایی یابند، در اوستا آمده است: «پس آن‌گاه اهریمن همه تن مرگ بیامد و به پتیارکی «سرشک و آبگونه پرمایه» را بیافرید» (دوستخواه، ۱۳۷۴: ۶۶) پیش از زرتشت، آئین‌های دیگری در شرق ایران وجود داشتند که نحوه خاکسپاری، شیون و مویه مخصوص برای مردگان داشتند. بر روی یک تصویر نقاشی که در ترکستان شرقی و شرق ایران به دست آمده است، دو صف زن و مرد را در حال سوگواری نشان می‌دهد، که به اندوه ژرفی دچارند، زنان موی خود را چنگ می‌زنند و مردان برخورد مشت می‌کوبند و در سوی دیگر یک متن مانوی به زبان سغدی دقیق این مراسم را شرح می‌دهد. بنابراین احتمال می‌رود همیشه در شرق ایران این مراسم وجود داشته است. یک متن بودایی به روشنی نشان می‌دهد که این ناله‌ها و زاری‌ها برای یک مرده به زبان سغدی «خشیون» یا «شیون» نامیده می‌شده است. این متن حتی نوع سوگواری برای کسی که در حال مرگ است را نیز نشان می‌دهد.

در دین زرتشتی خصیصه‌ی امیدواری و نشاط همیشه باعث تقویت روحیه‌ی پیروان این مذهب می‌شد. آن‌چه این امید را با طراوت و سرزنده نگاه می‌داشت وعده‌ی روز فرا شکر بود. و یکی از راه‌های جلو انداختن این روز هرچند اندک، کاستن غم و اندوه که اهریمن آفریده است و جایگزین کردن با شادی و سرور بدست خدا است. یکی از جاهایی که باید شادی و سرور را جایگزین غم و اندوه شود، هنگام مرگ است، که از گریه و زاری منع شده است. برگزاری مراسم مفصل و طولانی پس از مرگ وسیله‌ای بود برای سرگرمی بازماندگان تا از غم و اندوه آنان کاسته شود و فرصت گریه و زاری پیدا نکنند. از جمله این مراسم آیین بسیار کهن تدارک غذا و خوراک تقدس یافته برای رضایت روان در گذشته است. حال این سوال مطرح می‌شود که برگزاری این مراسم چه سودی برای روان مینوی دارد؟ در جواب باید گفت روان از این بابت احساس رضایت کرده و گاهی در شادی ضیافت شرکت می‌کند. حقیقتی که رواج داشته این بوده است که اگر اتفاق ناگواری رخ نمی‌داد، همیشه پس از مرگ در آن ضیافت شرکت می‌کرد و اگر در آن‌جا با غم و اندوه مواجه می‌شد روان آزاده می‌گردید. این علتی بوده برای این که همیشه مراسم یاد بود در گذشتگان زرتشتیان همیشه با ضیافت‌های گسترده و انواع خوردنی‌ها و موسیقی و آواز و داستان سرایی و می‌گساری بوده است که موجب شادی در گذشته فراهم گردد (بویس، ۱۳۷۷: ۲۷۶-۲۷۸).

مطلبی در ارداویرافنامه در مذمت گریه و زاری برای مردگان است. نقل شده است رودی در جهان دیگر وجود دارد که از دوزخ بدتر است و فروهر در کنار آن است که گذشتن و عبور از آن برایش امکان ندارد. این رود نتیجه اشک‌های فروانی است که بازماندگان بعد از وفات در گذشته خود می‌ریزند و شیون و زاری می‌کنند که این برخلاف حکم دین است. کسی که پشت سرش گریه و زاری فراوان شده باشد گذشتن از آن برای مرده سخت است. هر که راحت تر بتواند عبور کند پشت سر او کمتر گریه شده است. گفته شده به اهل عالم بگویید تا در گیتی هستند گریه و زاری که بر خلاف حکم دین است انجام ندهد که همان اندازه بدی و سختی به روان گذشتگان می‌رسانید (یاسمی، ۱۳۱۴: ۱۵۴).

آداب خاکسپاری در ایران باستان قبل از رواج دین زرتشتی

در هر منطقه ایران باستان برای از بین بردن جسد مرده، راه های مخصوصی داشتند. که در ادامه به آن ها اشاره می شود.

سوزاندن مردگان

بومیان ایران در برخی مناطق قبل از ظهور زرتشت مردگان را می سوزاندند. پیرنیا از سوزاندن مردگان توسط اشکانیان یاد کرده است (پیرنیا، ۱۳۸۰: ۳/ ۲۳۴۹). روایتی در اوستا در مورد سوزاندن مرده است که این امر نکوهش شده است و این نکوهش برای این بوده است که به موجب سوزاندن مرده باعث آلوده شدن آتش می شود. این روایت مربوط به دستور کمبوجیه برای سوزاندن جسد آمازیس است (رضی، ۱۳۸۲: ۱۶۴ و ۴۳). در شهر کخره^۱ رسم سوزاندن متداول بوده است (آذر گشسب، ۱۳۷۲: ۲۱۲، وهاب ولی، ۱۳۷۹: ۱۸۶). در دوره کهن تر اقوام هندو ایرانی که زندگی مشترکی داشتند، مردگان خود را می سوزاندند (رضی، ۱۳۸۲: ۴۱). احتمالاً رسم سوزاندن مردگان توسط اشکانیان متأثر از اقوام ماقبل آریایی ها یا یونانیان باشد.

در مورد مراسم تشییع جنازه و خاکسپاری خیونی های شرق ایران، گزارش آمیانوس مارسلانیوس^۲ وجود دارد. وی مرگ و خاکسپاری پسر جوان شاه خیونی، «گرومباتس» را حکایت می کند. او در جنگ با رومی ها در رکاب شاپور دوم ساسانی کشته شد. جسد او را بر تخت نشانند و سپس زنان برای او گریه و زاری می کردند، بعد از آن جسد را سوزانده و خاکستر آن را در یک ظرف نقره ای گرد آوردند، و به خاک سپردند (ویدن گرن، ۱۳۷۷: ۴۶۵). از آداب خاکسپاری آن بود که جسد مرده را احتمالاً پیش از خاکسپاری می سوزاندند. چینی ها حکایت می کنند که در تاشکند، در تاریخ معینی روی تخت سلطنت، محتوی خاکسترهای خویشاوندان شاه را می گذاشتند. در شرق ایران خاکستردان هایی از مراسم تشییع جنازه بر جای مانده است که تزئین آن ها به وضوح از یک علم معاد، الهام گرفته است. مشخص شده است که مرده سوزانی در میان خیونی ها به همین معنا تفسیر شده است (ویدن گرن، ۱۳۷۷: ۴۴۴-۴۴۶). در اوستا از رسم سوزاندن جسد مردگان یاد شده است و آن را گناهی بزرگ معرفی می کند. کول تپه به جایی اطلاق می شود که توده بزرگی از خاکستر به صورت طبقه طبقه روی هم انباشته شده و به صورت تپه ای مانند درآمده باشد. امروزه کول هایی در کنار دریاچه ارومیه کشف شده است که نشان می دهد بومیان این منطقه قبل از رواج دین زرتشتی مردگان خود را می سوزاندند (نیکویی، ۱۳۹۳: ۲۸).

خاکسپاری

اعتقاد به جهان بعد از مرگ تقریباً در میان اکثر بومیان ایران باستان رواج داشت. آنان مردگان را در زیر خاک دفن می کردند و همراه آن و متناسب با پیشه ای که داشت ابزار و ادوات کاری او را نیز دفن می کردند. شکل دفن مردگان نیز شبیه نوزاد درون شکم مادر بود. پاهای او را خمیده به سمت سینه دفن می کردند. پاهای مدفون کمی خمیده بود (سجادی، ۱۳۸۶: ۴۰۳). به نظر می رسد رسم دفن مردگان در دشت های بزرگ و جاهایی که زمین به وفور یافت می شد انجام می گرفت.

انداختن جسد در آب

بومیان برخی مناطق که بیشتر در سواحل دریا یا رودخانه های بزرگ بودند اجساد مردگان خود را به درون آب می ریختند. این روش بسیار نادر بود زیرا اکثر مردم ایران با آب ارتباط نداشتند (آذر گشسب، ۱۳۷۲: ۲۱۲، وهاب ولی، ۱۳۷۹: ۱۸۶). می گویند که دفن مردگان رسم پارسی ها بوده و اینکه رسم دخمه گذاشتن مردگان در مکان های باز رسم مادها و زرتشتیان بوده است. بعضی معتقدند که این مراسم برای معان بوده است، که در لوای دین زرتشتی، چون رسوم و معتقدات دیگر خود بنام سنن زرتشتی در احیای آن کوشیدند (رضی، ۱۳۸۲: ۴۵).

1. kakhra

2. Ammien Marcellin.

آیین خاکسپاری در دین زرتشتی

رسم دخمه گذاری

رسم دخمه گذاری رسمی کهن در میان آریایی هایی بود که در منطقه ایران ویج زندگی می کردند. در آنجا به خاطر سرما و کوهستانی بودن مردگان را بالای کوهها می گذاشتند تا لاشخوران جسد آنان را بخورند. این رسم سپس در میان مادها رایج شد. آنان در مکان هایی خارج از شهر و روستا، برج هایی ساختند تا جسد مردگان را درون آن بگذارند که از یکسو حیوانات و پرندگان هر چه زودتر آنان را بخورند و از سوی دیگر از شیوع بیماری جلوگیری شود (آذر گشسب، ۱۳۷۲: ۲۱۲-۲۱۳؛ وهاب ولی، ۱۳۷۹: ۱۸۶).

علت عدم خاکسپاری یا نهی سوزاندن مرده به این خاطر بوده که باعث آلوده شدن این دو عنصر پاک می شد. در حال حاضر هم که مراسم دخمه گذاری انجام نمی گیرد، زرتشتیان مرده های خود را در تابوتی آهنی می گذارند و دفن می کنند که از آلوده شدن خاک جلوگیری شود (احتشامی، ۱۳۴۸: ۲۷۴). شواهد باستان شناختی برجای مانده از دخمه های زرتشتیان ایران را می توان در دو گروه دخمه های دوران متاخر و قبل از اسلام طبقه بندی کرد (ر.ک به احمدی، ۱۳۹۹: ۶ به بعد).

نام اوستایی معمول این آئین تدفین، دخمه از لحاظ لغوی به معنای مکان سوزاندن است. وانگهی واژه ای که اقوام مشرق زمین، جهت نام گور برگزیده بودند و معروف به «خزدان» که مشتق از ایران باستان «ازدانه» بود، همان واژه «استودان» اصطلاح ساسانی است، که اشاره به گورستانی دارد که که استخوان های مردگان را در آنجا حفظ می کردند (دوستخواه، ۱۳۷۴: ۶۷۷/۲). بنا بر اصول مسلم زرتشتی دفن مردگان در خاک در تمام طول عمر تاریخ مذهب زرتشت ممنوع بوده است و برای کسی که این عمل را انجام می داده است، کیفرهای سخت تعیین می گردید. در صورتی که شاهنشاهان هخامنشی و مردم ایران در آن زمان، مردگان خود را دفن می کردند؛ زیرا آرامگاه های شاهان هخامنشی در دست است، در حالی که از شاهان ساسانی که زرتشتی بودند آرامگاه هایی وجود ندارد (رضی، ۱۳۸۲: ۶۴).

دو مراسم خاکسپاری در خراسان و ماوراءالنهر وجود داشت که منابع از آن ها نام برده اند. یکی مراسم خاکسپاری سیاوش که در بخارا انجام می شد، و حتی نرشخی از شیون و زاری مردم بخارا و مغان برای سیاوش در قرن ها بعد گزارش می دهد (نرشخی، ۱۳۵۱: ۳۳) و دیگری جریان خاکسپاری پهلوان گرشاسپ در گرشاسپ نامه است. در این مراسم زنان گیسوان خود را چنگ می کنند، و بزرگان در پوشش سیاه و آبی تیره، چهره خود را زخمی می کردند، سپس در برابر قبر دو تن از خویشاوندان او، سام و نریمان، برایش شیون می کنند و نوحه می خوانند. سپس جسد را که به دقت با گلاب معطر شستشو داده و در گور می نهادند (ویدن گرن، ۱۳۷۷: ۴۶۵). نرشخی از گور افراسیاب بر در شهر بخارا نام می برد (نرشخی، ۱۳۵۱: ۲۳). این مراسم را اگر با نحوه خاکسپاری زرتشتیان، که جسد مردگان را در دخمه یا استودانی که از سنگ و ساروج ساخته می شد می گذاشتند مقایسه شود، شباهت هایی مشاهده می شود که به صورتی تکامل یافته تا ورود اسلام به ایران ادامه یافت.

در زمان ساسانیان یکی از بزرگترین آتشکده های مجوس در بلخ بود. در شمال معبد نوبهار بلخ که از مراکز بزرگ بودایی بود مدنی برای حفظ استخوان ها ساخته بودند که ۲۰۰ فوت ارتفاع آن بود (رنجبر، ۱۳۶۳: ۱۰۳). این نشان می دهد مردم این منطقه بر طبق مذهب زرتشتی مردگان خود را ابتدا در معرض هوای آزاد می گذاشتند و سپس استخوان های آن ها را دفن می کردند. در منطقه نهبندان استان خراسان جنوبی آثاری از تدفین گور خمره ای دوره اشکانی کشف شده است در منطقه خراسان بزرگ تدفین ها اکثراً در خاک و به صورت های مختلف بوده است (مصاحبه با سروش، کارشناس اداره میراث فرهنگی بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۰ شهریور ۱۴۰۳ ش).

دخمه یا استودان (خزدان) شباهت هایی را در نحوه خاکسپاری بین آئین زرتشت و دیگر اقوام شرق زمین ایجاد می کرد؛ که با حذف تفاوت اصلی آن یعنی پاکی آب و آتش در نزد زرتشتیان (مقدسی، ۱۳۷۴: ۴-۶ / ۵۷۳-۵۷۴)، نوع خاکسپاری زرتشتیان را می توان مدل تکامل یافته ای دانست، که با آمدن اسلام این خاکسپاری (یعنی دفن مردگان در زیر خاک) در بین مسلمانان ایرانی

مرسوم گردید. استفاده زرتشتیان از تابوت نیز به خاطر آن بود که معتقد بودند خاک مقدس است و به این خاطر جسد را درون آن می گذاشتند.

تلقین مردگان

مراسم زرتشتیان پس از درگذشت یکی از خویشان خود به شرح زیر می باشد: در دین زرتشتی مانند دین اسلام در هنگام مرگ اقرار زبانی وجود دارد که به آن «فرورت = fravareta» می گفتند. این دعا در آغاز اوستای کُشتی آمده است که به فارسی نقل می شود: «با اندیشه نیک و گفتار نیک و کردار نیک از هرگونه گناه تنی و روانی که از راه اندیشه یا گفتار یا کردار درباره ی گیتی یا جهان مینوی از من سر زده است اندوهگین و پشیمان بوده و توله می کنم» (رضی، ۱۳۵۲، ۷۲) به محض اینکه یک فرد زرتشتی می مرد، چشم های او را می بستند و دست های او را روی سینه می گذاشتند و پاهایش را از زانو تا می کردند و بعد او را روی تخت آهنی یا سنگ فرش می خواباندند و یک پارچه نظیف و شسته سر تا پای او را می پوشاندند. علت اینکه مرده را روی تخت آهنی یا سنگ فرش می گذاشتند این بود که به راحتی آن را شست و شو دهند (آذر گشسب، ۱۳۷۲: ۲۰۷-۲۰۸).

بردن مرده به آرامگاه باید در ساعات روز باشد بطوری که مراسم دفن میت می بایست تا پیش از غروب آفتاب انجام می شد. در آیین زرتشتی سپردن مرده به خاک در شب جایز نیست، در عین حال دفن میت باید قبل از بیست و چهار ساعت از زمان درگذشت انجام گیرد. مراسم تدفین مرده، اگر مرگش قبل از ظهر باشد باید بعد ظهر و اگر بعد ظهر بود فردا صبح انجام می گرفت (آذر گشسب، ۲۰۹، ۲۰۸؛ وهاب ولی، ۱۳۷۹: ۱۸۸).

مراسم تطهیر و تشییع

مراسم تطهیر میت، یکی از آداب و آیین مهم سوگورای در دین زرتشتی است. شست و شوی جسد مرده به مانند دین اسلام در آیین زرتشتی نیز مرسوم بود. آنان اعتقاد دارند که فرد توسط اهریمن مرده است و جسد او نجس است. این نجاست تنها با شست و شو برطرف می شود (هینلز، ۱۳۸۸: ۵۲). اگر میت مرد باشد مرده شویان باید مرد و اگر زن باشد مرده شویان باید زن باشند. مرده شویان زنانه با آب گرم و صابون بدن مرده را می شویند (مرده شویان را پاکشو می گفتند) و پاک شویان هم باید جفت باشند. بعد از اینکه مرده را شستند و سپس او را روی تخت آهنی گذاشته و پارچه تمیز و سفیدی بر روی آن می کشند. معمولاً کفن برای مرد و زن و بچه متفاوت بود که به ترتیب هیجده متر و نیم، شانزده متر و نیم و سه متر نیم لازم می شد (آذر گشسب، ۱۳۷۲: ۲۰۹). بعد از این که مرده را کفن می کردند، آن را در در یک تابوت آهنی که زرتشتیان آنرا «گهن» می گویند قرار داده، چهار مرده کیش «نسا سالار» سردوش گرفته و به طرف دخمه می بردند. نسا سالاران و تمام مشایعت کنندگان باید لباس به تن می کردند. زنان حق حضور در این مراسم را نداشتند. تشییع کنندگان به صورت دو به دو به دنبال جنازه براه افتاده و با یک دستمال سفید دستان خود را به هم می پیوندند. جنازه را برای مصون ماندن از ارواح شریر به سرعت حرکت می دادند. در مراسم تشییع کسی نباید به چهل قدمی دخمه نزدیک می شد (احتشامی، ۱۳۴۸: ۲۷۲-۲۷۳).

مراسم دفن و بعد از آن

زرتشتیان به محض شنیدن خبر مرگ، دعای اشم و هو می خواندند و بر او می دمیدند. دعای اشم و هو را می توان به نماز میت در اسلام تشبیه کرد. صمغ موسوم به اُشره را بر آتش می نهادند؛ اوستا می خواندند و آتش می افروختند. مردان به جدا نهادن جسد و اوستا خواندن می پرداختند، او را به گوشه ای می بردند و بر او پارچه سفید می کشیدند. زنان با خواندن اوستا، بوی خوش بر آتش می نهادند. جمع شدن در خانه «مرگمند» و روشن کردن آتش بخش اصلی مراسم بود (مزداپور ۱۵۶ و ۱۵۷).

یکی از خصوصیات شرق ایران آن بود که اجساد را در مکانی خاص قرار می دادند تا حیوانات آن را بخورند یا به تدریج متلاشی گردد. مراسم دفن میت به این صورت بود که در نماز خانه هفت شمع روشن می کردند و موبدها در حالی که روبروی میت ایستاده

اند بسروند گات‌ها می‌پرداختند. وقتی به نقطه معینی می‌رسیدند به پاکشویان اشاره می‌کردند که میت را برداشته و به سمت گور برده و در گور دفن کنند و قبر را با سنگ‌های سیمانی بپوشانند و روی آن را سیمان بکشند و بعد خاک ریخته و بعد از چند ماه روی گور سنگ انداخته و نام شخص در گذشته روی لوح حک می‌گردید (آذر گشسب، ۳۷۲: ۲۰۹-۲۱۰). شواهدی زیادی از ماوراءالنهر در دوره ساسانی وجود دارد که نشان می‌دهد تدفین در زمین اغلب به صورت نهادن استخوان‌ها در جعبه یا ظرف انجام می‌شده است (بویس، ۱۳۷۷: ۱۲۰).

سگ‌دید

مراسم دیگری که انجام می‌شد نشان دادن جسد به سگ که به منظور راندن دیو تسووشی از جسد بوده است که به مراسم سگ دید کردن موسوم بود (شایست نشایست ۱/۲ ص ۸). گویا این مراسم برای تشخیص مرگ هم استفاده می‌شده است (مزدا پور، ۱۳۸۳: ۱۵۷). این امر برای تأکید مرگ یا محافظت از مرده در برابر نیروهای شر بود. سگ می‌بایست حتما پوست و گوشت مرده را می‌دید و اگر مو، ناخن یا تصویر مرده را در آب می‌دید، نیروهای اهریمنی از مرده جدا نمی‌شدند (هینلز، ۱۳۸۸: ۱۲۹). در دین زرتشتی مراسمی نیز در اتاقی که مرگ صورت گرفته است وجود دارد که این مراسم برافروختن آتش به مدت سه روز و سه شب می‌باشد. موبدان قسمت‌هایی از اوستا که معمولاً یسنا، ویسپرد و وندیداد است را قرائت می‌کنند. معمول است دو به دو با یک آهنگ کوتاه مخصوصی آنها را قرائت می‌کنند (احتشامی، ۱۳۴۸: ۲۷۲).

پُرسه

در روز سوم، درگذشت مراسم آیینی بنام سوم و نیز مجلس ترحیم که زرتشتیان آن را «پُرسه porseh» می‌گویند، بیاد در گذشته بر پا می‌شد. پرسه مراسم طولانی بوده است که در این مجلس آشنایان و دوستان خانواده زرتشتی و غیر زرتشتی در صبح روز چهارم حضور می‌یافتند و برای فرد متوفی بخشی از اوستا یا گات‌ها را می‌خواندند (رضی، ۱۳۷۶: ۲/ ۹۲۳). شاید به نوعی هدف از این مراسم که بعداً در دوره اسلامی و مراسمات ختم مرسوم شد، تسلائی دادن به خانواده ای بود که عزیزی از دست داده‌اند. بعد ظهر روز دهم مراسم دیگری بنام دهه، در روز سی ام درگذشت مراسم سی‌روزه بنام درگذشته بجا آورده می‌شد. در روز سی و یکم درست یک ماه پس از درگذشت متوفی مراسم مذهبی بنام «سی‌روزه» برگزار می‌شد. این مراسم هر ماه تا یازده ماه متوالی ادامه می‌یافت. در ماه دوازدهم که یکسال از فوت آن فرد می‌گذشت مراسمی بنام «سال» انجام می‌شد و معمولاً مراسم سالگرد را تا سی سال بجا می‌آوردند (آذر گشسب، ۱۳۷۲: ۲۲۴). پرسه در روزهای اورمزد در ماه اسفند، سابقاً در خانه شخص متوفی برگزار می‌شد. مردم برای تسلیت گفتن می‌رفتند، که با مشارکت موبدان همراه بود. در این مراسم موبد از بامداد تا اواسط روز ادعیه «آفرینگان» و «فروودین یشت» را به تفضیل می‌خواند و نام درگذشتگان را از کیومرث «البته تا حد امکان» یاد می‌کردند و به فروهر آنها درود می‌فرستادند. دوستان در این مراسم به خانواده‌های سوگوار تسلیت می‌گفتند و سر سلامتی می‌دادند (مزدا پور، ۱۳۸۳: ۱۵۵).

شبگیره

برخی از مراسم درگذشتگان، مانند نیایش خواندن برای شبگیره و بزرگ کردن آتش در محوطه آتشکده انجام می‌گرفت. مراسم شبگیره مراسمی است که خیرات قطعه پارچه سفید است و پس از برگزاری نیایش به مصرف پاکی و کارهای آیینی پاکیزه می‌رسید. بزرگ کردن آتش که نیز در آتشکده انجام می‌گرفت به معنی خواندن نیایش بنام متوفی برای آتش می‌باشد. برای گناهان غیر عمدی جبران نشده نیز اوستا می‌خواندند که در آرامگاه شخص انجام می‌گرفت. خواندن گاهنابارها چون از قدیم بجای مانده است هر یک به نام شخص در گذشته ای خوانده می‌شد، در واقع به صورت جزئی از مراسم درگذشتگان در آمد، که در بیرون از آتشکده انجام می‌شود (مزداپور، ص ۱۵۲-۱۵۴). مراسم دیگری که هر ساله توسط بازماندگان انجام می‌شد این است که: آنها خانه و

کاشانه را پاکیزه می‌ساختند، نقل، نبات، شیرینی، سبزه و انواع خوراکی در اتاق و بام می‌نهادند. دشمنی را به دوستی تبدیل می‌کردند و همگان از هم خشنودی می‌طلبیدند تا فروهر و روان‌ها شادمان شوند (وهاب ولی، ۱۳۷۹: ۱۷۴).

تحولات مراسم خاکسپاری زرتشتیان خراسان بعد از ورود اعراب مسلمان

خراسان و ماوراءالنهر در قرون نخستین (اول و دوم هجری) توسط اعراب مسلمان فتح شد. فتح این سرزمین تحولات اجتماعی بزرگی به همراه آورد. یکی از این تحولات تغییر در مراسم تدفین و خاکسپاری مردگان بود. اعراب مسلمان خاکسپاری را بر اساس آئین اسلام انجام می‌دادند. آنان بر خلاف زرتشتیان مرده را با آب شسته، غسل کرده و پس از نماز گزاردن بر جسد، او را در زیر خاک دفن می‌کردند. اما زرتشتیان به خاطر پاکی آب، از شستن مردگان، خودداری می‌کردند. چنان‌که استودان‌ها را طوری می‌ساختند، تا آب باران در آن نایستد (مقدسی، ۱۳۷۴: ۴-۶ / ۵۷۳-۵۷۴؛ دوستخواه، ۱۳۷۴: ۲ / ۷۲۱). این مساله باعث شد تا بین اعراب مسلمان و زرتشتیان رقابت شدیدی به وجود آید. آن‌ها به خاطر ناپاک خواندن یکدیگر حق شرکت در مراسم تدفین طرف مقابل را نداشتند و با حضورشان پاکی مکان و مراسم را از بین می‌بردند. بنابراین خاکسپاری زرتشتیان با آمدن اعراب سخت شد. قانون زرتشتی مقرر می‌کرد که فقط زرتشتیان می‌توانند در مراسم تدفین مردگان حضور داشته باشند، تا مراسم تدفین به صورت صحیح به جا آورده شود، اما حضور دائمی مسلمانان، تماس با آن‌ها را حتی در طول مراسم تدفین اجتناب ناپذیر می‌ساخت (چوکسی، ۱۳۸۲: ۱۵۷).

زندگی در یک شهر، یک منطقه و یک جامعه دیگر اجازه نمی‌داد تا این‌گونه مراسمات، توسط پیروان آئین خاصی انجام پذیرد. زندگی در جامعه‌ای مشترک هر اندازه بر تعداد مسلمانان افزوده می‌شد، کار را بر زرتشتیان سخت‌تر می‌کرد. مساله مهم دیگر این بود که زرتشتیان به خاطر این‌که خاک را آلوده نسازند، مردگان را چه مردار انسان چه لاشه حیوانات را در زیر خاک دفن نمی‌کردند، این کار را گناهی بزرگ دانسته و آن زمین را آلوده و ناپاک می‌پنداشتند (دوستخواه، ۱۳۷۴: ۲ / ۶۸۴). اعراب که مردگان را در زیر خاک دفن می‌کردند، به شدت مورد نکوهش زرتشتیان قرار می‌گرفتند. این امر باعث شد که تا سالیان متمادی در شهرهای خراسان، چندین قبرستان جهت تدفین مردگان پیروان آئین‌های گوناگون وجود داشت.

آریایی‌ها برخلاف اعراب همواره از شیون و زاری و کارهایی که بجان آدمی لطمه می‌زد اجتناب می‌کردند. برای زندگی اهمیت زیادی قائل بودند و همین دلیل بود که در مذهب زرتشت در مراسم سوگواری باید تمام شرکت کنندگان، لباس سفید که لباس روشن است بپوشند و از گریه و زاری بپرهیزند (احتشامی، ۱۳۴۸: ۲۷۴). البته ناگفته نماند که شیون و عزاداری طولانی نیز در دین اسلام رایج نیست. در منابع تاریخی مربوط به صدر اسلام گزارشی از عزاداری‌های طولانی برای انسان‌های بزرگ روایت نشده است. به نظر می‌رسد عزاداری‌های طولانی و شیون برای مردگان در سده‌های بعد از استقرار اعراب در خراسان میان بومیان و اعراب رایج شد و این نه از خود اسلام یا دین زرتشتی بلکه از آیین‌های بومی و فرهنگ سنتی مردم این منطقه تاثیر پذیرفته باشد. طبق منابع تاریخی در خراسان (ابیورد) در قرن ۴ ق ساکنان آنجا - «با آنکه شافعی مذهب بودند... اجساد مردگان خویش را کمی پیش از دفن عریان می‌کردند این عمل یاد بودی از سپردن اموات زردشتی در دخمه‌ی خاموشی می‌باشد. اما در غیر این مورد همانطوری که در قبرستانهای خوارزم صورت می‌گرفت، دفن اموات با کفن معمول بوده است (Inostrancev, 1924: pp 1-28). با توجه به این‌که این رسم متعلق قرن چهارم قمری است اما زمینه‌ها و سابقه‌ی آن به سده نخست هجری برمی‌گردد و بالطبع بومیان منطقه بعد از ورود اعراب و آمیزش فرهنگی با آنان مردگان را دفن می‌کردند. یکی دیگر از آداب ایرانیان خراسان در سده نخست هجری آن بود که جسد تازه درگذشته را شب اول؛ در خانه یا نزدیک‌ترین مسجد محل نگاه می‌داشتند و رسم بود چراغی کنار او روشن کنند و گاه در اتاق مرده به جای بستر او چراغی روشن می‌کردند که تا سپیده دم می‌سوخت (بلخی، ۱۳۱۲: ۶۳) به احتمال زیاد این آیین متأثر از رسم شبگیره زرتشتیان قبل از اسلام باشد. تاثیرگذاری زرتشتیان بر اعراب را می‌توان در مراسم بعد از عزا که همان سه روز اول و نزد زرتشتیان؛ پرسه بود را نیز در دوره اسلامی شاهد هستیم. پوشیدن لباس سفید از جمله مراسمی بود که در برخی از تعزیت‌ها مشاهده می‌شد (رئیس‌السادات، ۱۳۹۴: ۱۲۵). نکته حائز توجه انتقال کلمه «پرسه» و مراسم آن به دوران اسلامی است. زیرا مسلمانان به مجلس ترحیم خود پُرس یا پُرسه می‌گفتند. در برخی نقاط واژه پرس برای

مجالس زنانه و فاتحه خوانی - امروزه نیز این اصطلاح مرسوم است - برای مجالس مردانه استفاده می شد. در منطقه خراسان جنوبی و شهرستان بیرجند امروزه به مجلس عزا؛ پرسه می گویند. سنت طعام دادن به خانواده عزادار از طرف مردم از جمله مراسمی است که در میان زرتشتیان و مسلمانان رایج بود.

نکته پایانی این که پوشیدن جامه سیاه به عنوان نشانه عزاداری و ماتم و اندوه پیشینه‌ای در تاریخ مردم خراسان داشت و نمی توان آن را به اعراب مسلمان ساکن در خراسان نسبت داد. زیرا در اسلام جایز نبود که هرگونه علامتی از علامت های عزا بپوشند و به خاطر مرگ کسی نباید لباس و شکل معمولی خود را تغییر دهند. مگر زن، زیرا مدت ۴ ماه و ده روز به جهت انجام حق همسری و ارتباط مقدس آن، عزا بر او واجب بود؛ و به این دلیل که این مدت عده زن شوهر مرده است و این ایام به این جهت، ادامه زندگی مشترک آنان، در بسیاری از حقوق و تکالیف محسوب می گردد (شلیبی، ۱۳۷۶: ۱۶۹). همان گونه که پیش از این نیز گفتیم در جریان سوگواری برگرشاسپ، بزرگان لباس سیاه و آبی تیره بر تن کرده بودند و شیون می کردند. این مساله را قرن ها بعد هنگامی که ابومسلم خراسانی خبر مرگ امام عباسی را به خراسان برد و داعیان را از این جریان مطلع ساخت، مشاهده می کنیم. آنان به نشانه اندوه و عزای مرگ امام، جامه سیاه پوشیدند. اما نخستین کسی که جامه سیاه پوشید، حریش وابسته خزاعه بود، که مرد سرشناس و بزرگ نسا بود و پس از او قحطبه بن شیب و سپس همه پیروان آنان جامه سیاه پوشیدند (دینوری، ۱۳۶۸: ۳۸۱-۳۸۲).

نتیجه گیری

در ایران باستان مراسم تدفین متناسب با وضعیت اقلیمی صورت می پذیرفت. در برخی مناطق به دلیل وجود بیشه ها و جنگل ها جسد را می سوزاندند، یا جسد را در تابوت هایی آهنین یا کوزه های سفالین دفن می کردند، در برخی مناطق که بیشتر سواحل رودخانه ها و دریاها بود اجساد را به درون آب می ریختند و در برخی مناطق جسد را در دخمه هایی می گذاشتند تا طعمه لاشخوران شود. بعد از فراگیری دین زرتشتی و به خاطر آنکه در این دین عناصری مانند آب، خاک و آتش مقدسند رسم سوزاندن، غرق کردن و دفن کردن گناه بزرگی محسوب می شد. به عقیده پیروان دین مزدیسنا جسد مرده را در دخمه هایی می گذاشتند تا طعمه حیوانات گردد یا بالای برج های خاموشی می نهادند. در این دین شیون و عزاداری پس از مرگ برای درگذشته عملی ناپسند و مذموم معرفی شده است. برگزاری مراسم بعد از دفن باشکوه برگزار می شد تا خانواده فرد متوفی کمتر غم و اندوه خورند و فرصت گریه و زاری پیدا نکنند.

ورود اعراب مسلمان با مراسمات خاکسپاری اسلامی تا مدت های باعث زد و خورد و کشمکش میان مسلمانان و زرتشتیان گردید. شاید بتوان گفت که پوشیدن جامه سیاه، توسط خراسانیان به اعراب رسید. با توجه به ریشه دار بودن سنت شیوه و گریه زاری و علی رغم سخت گیری هایی که آئین زرتشتی در مورد شیون و مویه کردن انجام می داد، ماندگاری آن در دوره پس از اسلام را نمی توان به اعراب مسلمان نسبت داد. بلکه ریشه در اعصار گذشته تاریخ خراسان داشته است. از تاثیرات عزاداری زرتشتیان بر عزاداری اعراب مسلمان و سپس بومیان خراسان می توان به مراسم سه روز عزا برای درگذشته و طعام دادن اشاره کرد. اما به علت استحکام آیین اسلام تاثیرگذاری اسلام بر زرتشتیان بیشتر بود.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسنده در این مقاله به شکل زیر است:
نویسنده به تنهایی مسئول مفهوم‌پردازی، نگارش و بازبینی مقاله است.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسنده، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسنده این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت‌کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- آذر گشسب. (۱۳۷۲). مراسم مذهبی و آداب زرتشتیان، تهران، سازمان انتشارات فروهر.
- احتشامی، ابوالحسن. (۱۳۴۸). عروسی و عزا از نظر زرتشت، مجله وحید، شماره پنجم، سال ۶۵.
- احمدی، رسول و مهر آفرین، رضا. (۱۳۹۹). «پژوهشی در آیین دخمه گذاری زرتشتیان با تکیه بر مطالعه ساختار معماری دخمه های زرتشتی»، نشریه مطالعات باستان شناسی، ۱۲(۱).
- بویس، مری. (۱۳۷۷). تاریخ کیش زرتشت، ترجمه همایون صنعتی زاده، تهران، انتشارات صفی علیشاه.
- بهار، مهرداد. (۱۳۶۲). پژوهشی در اساطیر ایران، تهران، انتشارات توس.
- بلخی، ابوبکر حمیدالدین عمر بن محمود. (۱۳۱۲). مقامات حمیدی، به اهتمام علی اصغر شمیم، تبریز، انتشارات کتابخانه سروش.
- پورداد، ابراهیم. (۱۳۴۷). پشت ها، تهران، کتابخانه طهوری.
- پیرنیا، حسن. (۱۳۸۰). تاریخ ایران باستان، تهران: افسون.
- دوستخواه، جلیل. (۱۳۷۴). اوستا، تهران: مروارید.
- دینوری، ابن قتیبه. (۱۳۶۸). الامامه و السیاسه، ترجمه سید ناصر طباطبایی، تهران، انتشارات ققنوس.
- رضی، هاشم. (۱۳۸۲). آیین مغان، تهران: سخن.
- رضی، هاشم. (۱۳۵۲). راهنمای دین زرتشتی، تهران: انتشارات فروهر.
- رضی، هاشم. (۱۳۷۶). وندیداد، تهران، فکر روز.
- رنجبر، احمد. (۱۳۶۳). خراسان بزرگ (بحثی پیرامون چند شهر از خراسان بزرگ)، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- رئیس السادات، تهمینه و دادبخش، مسعود. (۱۳۹۸). «بررسی مراسم و آداب سوگواری زرتشتیان در ایران باستان»، نشریه معرفت ادیان، ۱۰(۴).
- رئیس السادات، تهمینه. (۱۳۹۴). «تاملی در آداب سوگواری ایرانیان در قرون نخستین اسلامی قرن اول تا چهارم هجری»، نشریه کارنامه تاریخ، شماره ۴.
- سید سجادی، سید منصور؛ ضروری، رجب محمد؛ فروزانفر، فرزاد و شیرازی، روح الله. (۱۳۸۶). «گزارش های شهر سوخته ۱»، تهران: معاونت فرهنگی ارتباطات سازمان میراث فرهنگی.
- شایست ناشایست. (۱۳۶۹). ترجمه تحقیق کتابیون مزدا پور، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- شلبی، احمد. (۱۳۷۶). زندگی اجتماعی از دیدگاه اسلام، ترجمه محمود اسداللهی، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۶.
- مزدایور، کتابیون. (۱۳۸۳). «تداوم آداب کهن در رسم های معاصر زرتشتیان در ایران»، مجله فرهنگ، شماره ۴۹ و ۵۰.
- مقدسی، مطهر بن طاهر. (۱۳۷۴). آفرینش و تاریخ، ترجمه محمد رضا شفیع کدکنی، تهران: انتشارات آگه.
- نیکویی، علی. (۱۳۹۳). «مرگ و مراسم تدفین در ایران باستان»، نشریه گزارش، شماره ۲۶۴.
- نرشخی، ابوبکر محمد بن جعفر. (۱۳۵۱). تاریخ بخارا، ترجمه ابونصر احمد بن محمد بن نصر القبای، تصحیح و تحشیه مدرس رضوی، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- ولی، وهاب و بصیری، میترا. (۱۳۷۹). ادیان جهان باستان جلد سوم (ایران)، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ویدن گرن، گئو. (۱۳۷۷). دین های ایران، ترجمه منوچهر فرهنگ، تهران: آگه.

هینلز، جان راسل. (۱۳۸۸). راهنمای ادیان زنده جهان، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران، بوستان کتاب

یاسمی، رشید. (۱۳۱۴). ادویرافنامه، مجله مهر، سال سوم، شماره ۲.

References

- Azarghosab. (1372). Zoroastrian religious ceremonies and rituals, Tehran, Forohar
- Ahmadi, R. & Mehrafarin, R. (1399). A study on the Zoroastrian burial ritual based on the study of the architectural structure of Zoroastrian crypts, *Bastan Shenasi Research Journal*, N1 (12).
- (1369). Shayest nashayest, Translate Katayon Mazdapour, Tehran, moassey motaleat va tahghihat farhangi.
- Boies, M. (1377). History of Zoroastrianism, Translate Homayon Sanatizadeh, Tehran, Safiali shah.
- Bahar, M. (1362). A study in Iranian mythology, Tehran, Tos
- Balkhi, A. H. A. U. I. M. (1312). Maghamate hamidi, be ehtemam Ali Asghar Shamim, Tabriz, Surosh.
- Choksi, J. K. (1382). A study in Iranian mythology, Conflict and Compromise, Translate Nader mir saeidi, Tehran, ghoghnos.
- Dostkhah, J. (1374). Avesta, Tehran, Morvarid.
- Dinevari, I. G. (1368). Imamat va siyasat, Translate Seyed naser tabatabaye, Tehran, ghoghnos.
- Ehteshami, A. (1348). Wedding and mourning from the perspective of Zoroaster , vahid journal, N5 (65).
- Hinlz, J. R. (1388). Guide to the World's Living Religions, Translate Abdol Rahim gavahi, Tehran, Bostan ketab.
- Konstantin Inostrancev: Ancient Iranian burial customs and building, in "The Journal of the K. R. Cama Oriental Inst. "III (1924). S. 1-28.
- Mazdapour, K. (1383). The Continuity of Ancient Customs in Contemporary Zoroastrian Customs in Iran, Farhang journal, N 5049-50
- Moghdasi, A. A. (1374). Afarinesh va Tarikh, Translate Muhammad reza shafie kadkani, Tehran, Agah.
- Narshakhi, A. I. M. I. J. (1351). Bukhara history, Translate Abunasr Ahmad ibn Muhammad ibn nasir ghubadi, Summary Muhammad ibn zafar ibn umar, correction Muhammad taghi modares, Tehran, Tous.
- Nikoei, A. (1393). Death and burial ceremonies in ancient Iran, Gozaresh journal, N264.
- Pirnia, H. (1380). History of Ancient Iran, Tehran, Afson.
- Pordavood, E. (1347). Yashtha, Tehran, Tahori.
- Razai, H. (1382). Magi religion, Tehran, sokhan.
- Razai, H. (1352). Guide to Zoroastrianism, Tehran, Fourohar.
- Razai, H. (1376). Vandidad, Tehran, Fekre rooz.
- Ranjbar, A. (1363). Greater Khorasan (A discussion about several cities in Greater Khorasan), Tehran, Amirkabir.
- Raies Al- Sadat, T. & Dadbakh, M. (1398), A study of Zoroastrian mourning ceremonies and etiquette in ancient Iran, *Adian Maarefat Journal*, (10), N4.

Raies Al- Sadat, T. (1394), A reflection on Iranian mourning customs in the early Islamic centuries, from the first to the fourth century AH, *History Karnameh Journal*, (1), N4.

Shalabi, A. (1376). Social life from the perspective of Islam, Translate Mahmood asadollahi, Mashhad, Astan ghods razavi.

Sajadi, S., Zarori, S. M., Rajab Muhammad, Forozanfar, F. & Shirzadi, R. (1386). Burnt City Reports, Tehran, Moavenat farhangi Ertebatat sazman miras farhangi.

Vali, Vahab, Basiri, M. (1379), Religions of the Ancient World Volume 3 (Iran), Tehran, pazhoheshgah olom ensani va motaleate farhangi.

Viden Gern, G. (1377). Religions of Iran, Translate Manoucher farhang, Tehran, Agah.

Yasami, R. (1314). Ardavirafnameh, *Mehr Journal*, (3), N2

Interview

Interview with Mr. Soroush, (1403). expert at the Birjand Cultural Heritage Department.